

quo et Daniel mystice in suo volumine refert. **Darius** autem in lingua nostra sonat, *generationes factæ*, sive, quæ fuerunt: quod Græce dicitur γενεαι ἡ γενεαυμα: nec merebatur absque templo populis et deorum habitans alium habere regem, nisi qui generationibus serviebat, et amabat carnem, et primam sententiam inexcusitæ adhuc hominis, et ejecti de paradiso custodiebat: *Crescite et multiplicamini, et implete terram* (Genes. I, 28, et IX, 1). Ergo quia Darius amator erat coitus, et socius draconis, cujus omnis virtus in lumbis est (Job. XL): ideoque in secundo anno visio populo cernitur, in immundo numero, et post unionem virginitatis et paradisi nuditatem, tunicas significante pelliceas. Denique in Genesi cum in primo die dictum sit, et in tertio, et in quarto, **738** et in quinto, et in sexto, post consummationem operum singulorum: *Et vidit Deus quia bonum est*: in secundo, juxta Hebraicum, et Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem non habetur. Neque enim poterat secundus dies, qui numerum facit qui ab unione dividit, quod bonus esset, Dei sententia comprobari. Mensis quoque sextus ascribitur, qui non habet solemnitates Dei, sicut mensis septimus; sed vicinus est dierum sex, in quibus factus est mundus (Ibid.). In quo laboratur, et in sudore faciei comeditur panis: et terra generat nobis tribulos et spinas, et cum sementem acceperit tritici, lolio magis avenisque fecunda est. Sed quia jam altare ædificatum fuerat, et adversum repugnantem hostes templam^b voluerant extruere, nec extruxerant: in uno die mensis sexti factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetæ, ut deserens populus secundum annum Darii regis, qui ab unione dividit; et sextum mensem qui præterierat, et qui numerus labori deputatur, ad unionem reverteretur Dei, et imparem numerum solumque sequeretur: quem mundum esse gentilis quoque poeta novit dicens (Virg. Eclog. VIII):

..... Numero Deus impare gaudet.

Fit autem verbum Domini, quærens ad quem veniat et quem doceat, in manu Aggæi prophetæ, qui bona habebat **739** opera, et in cujus factis poterat Dei sermo requiescere. Porro ubi manus^c sanguine pleæ sunt, et interficitur Jesus, et audet populus dicere: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matt. XVII), ibi non fit sermo Dei. Usque hodie im-

^a Quare pro γενεαι γενεαυμα veteres editiones retineant alia Græca verba γενεαις γενεοται vel γενονται scire non possum. MART.—Contra Græcæ lingue ingenium scribit Marianæus γενεαυμα. Cæterum mss. magis ad veterem lectionem Erasmi ac Victorii γενεοται, vel γενονται accedunt. Unius Regiæ habet γενεαις.

^b Contrario sensu unus Reg. ms. noluerant.

^c Reg. ms. ubi manus sanguinæ sunt.

^d Pro festinus, præferi idem ms. solemnitas.

^e Recursus eisdem verbi, solemnitatem, antiquis amanuensis fraudi fuit, ut quæ inter utrumque intermedia est, trium ferme versuum pericopen descripsisse rati, properante oculo præterirent. Exinde qui hæc verba profuderant impressi libri his carent ne-

mundas habens manus carneas Israel, extendit eas ad Dominum; sed quia sanguine plenas sunt, loquitur ad eos Dominus per prophetam: *Si extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis: manus enim vestræ sanguine plene sunt* (Isai. I, XV). Non fit in manibus eorum verbum Domini, quia immundæ sunt; non venit ad eos sermo Dei, quia in se occidere sermonem Dei. Nec putandum in manu tantum Aggæi prophetæ factum esse sermonem Domini: sed quia Aggæus interpretatur^d festinus, omnia qui potest festa celebrare, non in fermento veteri malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis (I Cor. V, 8), potest Dei recipere sermonem. Habemus et nos mundas manus, et vocemur ἑορτάζοντες, id est, festa celebrantes, et ad nos fiet sermo Dei. Proponamus

B ante oculos nostros, quia lex spiritualis est, spirituales solemnitates, de quibus scriptum est: *Tribus temporibus mihi festa celebrabitur in anno. Solemnitatem azymorum custodietis: septem diebus comedetis azyma: sicut præcepi tibi in tempore mensis novorum: in ipso enim es egressus ex Ægypto. Non apparebis in conspectu meo vacuus; et solemnitatem messis primitivorum de operibus tuis quæcumque seminaveris in agro: et solemnitatem consummationis in exitu anni in congregatione operum tuorum de agro* (Exod. XXIII, 14, seqq., et Deut. XVI). Si voluerimus in nobis fieri sermonem Dei, simus Aggæi, id est, festa celebrantes, et non appareamus in conspectu Dei vacui (II Cor. IX): seminantesque in spiritu, de spiritu metamus æternam vitam; ut celebremus^e solemnitatem consummationis in exitu anni, id est, congregationem operum

C nostrorum de agro, solemnitatem primitivorum de operibus nostris, quæcumque seminaverimus in agro cui benedixit Dominus. Simus quoque Aggæi, et per omnem vitam nostram usque ad consummationem anni, id est, usque ad exitum **740** de sæculo isto, celebremus festa in operibus nostris, quæ nobis orta sunt in agro nostro. Multa sunt, et non hujus temporis, quæ de solemnitate dicantur, quibus potest de omni Scriptura lector diligens ceptare intelligentiam spiritusalem.

Ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda: et ad Jesum filium Josedec, sacerdotem magnum, dicens.

^f Legimus in Paralipomenon, Jeconiae qui in Babylonem ductus est, filium fuisse Salathiel, de quo natus est Zorobabel (I Par. III, 6). Quod quidem et Matthæus generationem Salvatoris enumerans, ait:

essariis Hieronymiano contextui verbis, *consummationis in exitu anni, id est, congregationem operum nostrorum de agro, solemnitatem*, quæ nunc primum codicibus Regiæ ope succedimus, nihil de eorum germanitate dubitantes, quam et ejus codicis auctoritas evincit, et notatus in veteribus libris passim obviis lapsus indicio suo probat.

^g Pudeat nunc imperitum Joannem clericum obsecrisse mihi et stultitiæ vertisse quod scriptum in titulo libri Paralipomenon, incipit præfatio Hieronymi in Paralipomenon. Quasi liceat illi in crimen imperitiæ mihi vertere quod gloria esse deberet, imitari scilicet Hieronymum, atque in lectione mss. codicum ostendere fidem ac diligentiam. MART.

Post transmigrationem autem Babylonis, Jeconias genuit Salathiel : Salathiel autem genuit Zorobabel : Zorobabel autem genuit Abiud (Mat. 1, 12, 13). Hic Zorobabel de tribu Juda, hoc est de David stirpe descendens, typus est Salvatoris : qui vere destructum ædificavit templum, id est, Ecclesiam ; et reduxit populum de captivitate. Et tam de veteris templi lapidibus, quam de novis, qui prius fuerant impoliti, ædificavit Ecclesiam, id est, et de reliquiis populi Judaici, et de gentium multitudine, Deo Patri extruxit tabernaculum. Interpretatur autem secundum multiples Hebraici sermonis accentus, vel ἰσχυρὸς παρακείμενός, id est, fluxus adjacens, expositus, vel ortus in Babylone, vel princeps de Babylone. Primæ interpretationi ille fluxus contrarius est, qui significatur in vocabulo Jezabel, id est, fluxus vanus, vel fluxus menstruata, qui utique manifeste immunditiam sonat. Sed et Zabulon, fluxus noctis exprimitur. Relinquentes ergo hujus mundi vanum et sordidum fluxum atque tenebrosam, sequamur fluxum Jesu, qui nobis expositus est ad bibendum, et largissimo fonte se præbet, juxta illud quod dicitur in Evangelio : Stabat Jesus in templo, et clamabat, dicens : Si quis sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37). Et luc ipsum tunc poterimus bibere, cum petierimus a Deo Patre, juxta quod legimus : Petite, et dabitur vobis (Matth. vii, 6). Salathiel quippe interpretatur, petitio Dei. Etenim venit ad Jesum, nisi eum adduxerit Pater (Joan. vi, 45). Nascetur ergo nobis fluxus, expositus 741 per obsecrationem Dei, et erit de tribu Juda, regia scilicet, et consistente vel laudante Deum, quia Judas utrumque sonat. Porro ortus in Babylone, secundum historiam quidem vere de Zorobabel dicitur, quia ibi natus est. Sed et juxta altiore intelligentiam Dominum nostrum Jesum sonat : quia ipse quoque natus sit in confusione hujus sæculi, et fuerit prope gravissimum flumen Chobar, et viderit magnam visionem illam quam sub typo ejus Ezechiel (Cap. 1) in voluminis sui cernit exordium. Quod autem dixi interpretari Zorobabel, principem de Babylone, non quod vere princeps interpretetur, hoc dixi : siquidem apud Hebræos ex tribus integris nomen ejus traditur esse compositum : zo enim dicitur, iste ; ROB, magister, sive major : BABEL proprie Babylonium sonat, et efficitur nomen Zorobabel (זרובבל), iste magister de Babylone. Sed ad compendium intelligentiæ pro supradictis minutis, principem volui interpretari de Babylone, sive in Babylone. Ut quomodo Jesus filius Nave, qui et ipse in typo Salvatoris fuit, de solitudine populum in terra reponissionis induxit : sic et iste propterea ortus in Babylone sit, ut eos qui erant in Babylone, reduceret in terram re-

* Quot sint restitutiones nostræ in hoc loco, non aliunde scire possumus quam ex depravatissimo veterum editionum hujusmodi et falso contextu : Secundum autem quod pontifex erat portabat cognominis ejus Jesus, qui interpretatur Dei salus, id est, Domini salus : et est filius Josedech : quod et ipsum in linguam nostram vertitur יהוה, id est, Deus, דקדוש, id est, justus. Justus enim, etc. Corte et nunc confidenter dicam

A promissionis, de qua captivi abducti fuerant, et his qui erant in vinculis diceret : Exite. Et qui sedebant in tenebris : Illuminamini (Isai. xlii). Sermo vero Domini, qui factus est in manu Aggæi, non solum ad Zorobabel dirigitur filium Salathiel, de quo jam diximus ; sed et ad Jesum filium Josedec sacerdotem magnum. Quantum ad historiam pertinet, alter est Zorobabel de tribu regia, et alter Jesus de tribu sacerdotali. Quantum vero ad intelligentiam spiritualem unus atque idem est Dominus noster atque Salvator, rex et magnus sacerdos, cujus typum secundum id quod rex erat, portabat Zorobabel : secundum id autem * quod Pontifex erat, portabat homonymus ejus Jesus, qui interpretatur JAO salus, id est, Domini salus (שׁוּבָה), et est filius Josedec, quod et ipsum in linguam nostram vertitur JAO justus, id est, Domini justus (יָדָבָר). Justus enim et sanctus Deus Pater, et Deus Filius, et non est in ipso iniquitas. 742 Adversus Marcionem et cæteros hæreticos, qui alterius boni, nescio cujus Dei filium, et non Creatoris, quem justum vocant, asserunt Dominum Salvatorem. Et vere est Jesus magnus Sacerdos, cui omnes Dei antistites comparati, parvi sunt et nihil. Si enim iste magnus dicitur Sacerdos, utique ad distinctionem eorum dicitur, qui minores sunt. Minores autem sunt omnes qui extra eum et post eum sunt, ut quomodo primogenitus est omnis creaturæ, et primogenitus ex mortuis : sic princeps et magnus sit in universis sacerdotibus.

(Vers. 2.) Hæc ait Dominus exercituum, dicens : Populus iste dicit, nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Diligenter attende quod non Zorobabel vel Jesus dicant : nondum venit tempus domus Domini ædificandæ ; sed populus qui adhuc sub Dario rege constitutus, necdum jugum servitutis excusserat. Semperque qui captivitate retinentur, et egressi sunt de Jerusalem, differunt et morantur ædificare templum Dei, et dicunt : nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Et tu quando videris aliquem egressum de Ecclesia, qui traditus fuerat Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret (I Cor. v), cogitare atque disponere, ut ædificet templum per pudicitiam, quod per libidinem ante destruxerat, et tamen diem de die trahere, dic ad eum : Vere et tu de populo es captivorum, et tu dicis : nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Qui semel decrevit instaurare templum Dei, huic omne tempus aptum est ad ædificandum : nec rex diabolus potest impedire, nec hostes per circuitum, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum : statim ut conversus inclamaveris nomen Domini, dicet : Ecce adsum.

(Vers. 3.) Et factum est verbum Domini in manu Ag-

nihil pene Hieronymianum esse, sed totum Erasmanum et Marianum in præsentem Commentario. Quod si ita est, ubi ante nostram hanc ætatem exstitit verus et genuinus Hieronymus, vere pius, vere doctus ac fidus Interpres? MART. — Olim eodem sensu erat, cognominis : Martianeus abque aspiratione omni-nus scribit, veteresque editiones, quod Hebraice obruderint verba, plus satis castigat.

gæi prophetæ, dicens : Numquid tempus vobis est ut habitetis in domibus laqueatis : et domus ista deserta? Sive ut LXX interpretati sunt, *κολοσάθμοις*, id est, *concavis*. In eadem die qua supra, rursum videtur hæc visio. Et proficientibus prophetæ operibus, prophetiæ quoque dona succrescunt, et habito paulisper silentio, ad id quod dixerat populus : *nondum tempus domus Domini 743 ædificandæ*, profertur Domini quasi cogitata responsio, et dicitur ad eos : Ergo ne tempus est, ut vos habitetis in domibus deorsum sitis, et in convalle positus : et mea domus quæ in monte est, deserta erit? sive ut habetur in Hebræo : *ut habitetis in domibus laqueatis* (id est, ornatis atque compositis, et quæ non tam ad usum sunt quam ad delicias), et habitaculum meum in quo fuerunt sancta sanctorum, et cherubim, et mensa propositionis, pluvis rigabitur, squalebit solitudine, sole torrebitur? Porro secundum anagogen : Omne tempus quo habitatio vallis eligitur, vel servimus deliciis, importunum est. Unde et Stoici quibus curæ est verba singula definire, tempus dixerunt esse correctionis sive efficientiæ : quod significantius Græcè dicitur *χρόνον εἶναι καταρθώσεως*. Omne enim tempus in quo non virtutibus, sed vitiis deservimus, perit, et quasi non fuerit, reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis, vel in convalle habitat, vel in voluptate et luxuria sæculari suam contignat domum, iste templum Deo non ædificat, nec habet Dominus in eo ubi caput suum reclinet : et cum vulpibus ædificet domum, habitaculum quondam Dei patitur esse desertum.

(Vers. 4.) *Et nunc hæc dicit Dominus exercituum : Ponite corda vestra super vias vestras.* Non sit aliud loquentis tempus, et aliud facientis : præcepta mea statim in opus vertite : Dominus est enim omnipotens qui præcipit, et utique non leve est Dei omnipotentis imperium. Habuistis hucusque corda vestra vitiis servientia, sine ordine, sine præceptore, quocumque trahebant desideria, pergentes. Nunc autem Dominus vobis præcipit ut ordinetis in se charitatem, et ponatis corda vestra super vias vestras, ut nihil absque judicio et consideratione faciatis; sed semper ante pedes vestros legalis lucerna præcedat, et dicatis : *Lucerna pedibus meis lex tua et lux semitis meis* (Ps. cxviii, 105). Vel certe ita : Quia dicitis, non est tempus ædificandæ domus Domini, et ipsi habitatis in habitaculis quæ sunt in ima demersa, domus autem mea deserta est : considerate, jubente me Domino, et vos in memoriam redigite quæ feceritis, et quæ passi sitis.

(Vers. 5, 6.) *Seminastis multum, et intulistis parum : comedistis, et non estis satiati : bibistis, 744 et non estis inebriati : operuistis vos, et non estis calefacti. Et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum.* Omnis labor vester qui ædificastis domus vestras et neglexistis domum Dei, non habuit eventum. Seminastis enim plura, et multo minus quam satum fuerat, congregastis : nec potestis dicere ideo famem

A secutam, quod in exercenda terra agricola cessaverit. Comedistis quoque (ne forsitan e vobis quispiam diceret voluntarium fuisse jejunium), et non estis saturati, quia parvos fructus congregaveratis in horrea. Vinum bibistis e vineis, sed non tantum ut lætaretur cor vestrum, et diceretur de vobis : *Et vinum exhilarat cor hominis* (Ps. ciii, 15). Habuistis pallium, sed quod frigus non repelleret, nec servaret calorem. Quicumque etiam vestrum sive negotiatione, sive mercenaria manu mercedes congregavit, frustra labor sine pretio laboris impensus est. Omnes enim velut si quis in pertusum sacculum mittat, pecuniæ defluerunt. Sed et juxta intelligentiam spiritualem hi qui de Babylone reversi sunt, et necdum ædificaverunt templum Dei, sed ædificationem ejus quotidie differentes, dixerunt : *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ* : nec captivi sunt, nec adhuc plena libertate donati : verum quasi in meditullio quodam positi, seminaverunt multum et intulerunt parum : comederunt et non sunt satiati : biberunt, et non sunt inebriati : operuerunt se, et non sunt calefacti : congregaverunt mercedes, et quasi in pertusum marsupium mitterent, perdiderunt. Si quando videris inter multa opera peccatorum facere quempiam nonnulla quæ justa sunt, non est tam injustus Deus, ut propter multa mala, paucorum obliviscatur bonorum; sed faciet eum illa tantum metere, quæ in bonam terram seminaverit, et in sua horrea congregare. Qui autem penitus ἀποστάρης est, iste omnino non comedet, sed fame peribit. Porro qui seminat multa, et infert pauca, comedit parum, et non in satietatem, juxta illud quod in maledictis Levitici Dominus comminatur : *Et comedetis et non saturabimini* (Levit. xxvi, 26). Qui vero sanctus est, usque ad satietatem comedet, et exhibitur in illo quod scriptum est : *Justus comedens replet animam suam* (Prov. xiii, 25). Similiter qui penitus non bibit, siti peribit : sicut 745 et in Judith (si quis tamen vult librum recipere mulieris) : Et parvuli siti perierunt (Judith. viii). Qui autem parum bibit, bibit quidem, sed non usque ad ebrietatem. Porro qui potest dicere ad Dominum : *Calix tuus inebrians quam præclarus est* (Psal. xxii, 6) et inebriatur cum Noe (Genes. ix) : et licet in Ægypto constitutus, tamen in convivio Joseph cum patriarchis et fratribus vino madet (Ibid., xliii) : iste præ magnitudine lætitiæ et quotidiano gaudio cum apostolis versus in ecstasin, appellabitur musto plenus (Act. ii). Quomodo autem non sit huic expositioni contrarium illud quod filii Jonadab filii Rechab vinum non biberint, et laudentur a Domino, in Jeremia (Cap. xxxv) competentius a disseteretur. Post hæc dicitur ad eos qui neglebant ædificare templum Domini : *Operuistis vos, et non estis calefacti.* Quod intelligimus de centesimo tertio psalmo, in quo de Deo dicitur : *Abyssus ut vestimentum amictus ejus.* Quatquam enim secundum

* Morte autem intercedente, ad illud usque capitulum non devenit, sed trigesimo secundo opus abruptit,

Hebraicam veritatem referatur ad terras, quæ [*Al.* quod] ambiantur Oceano, tamen secundum LXX translatores qui dixerunt : τὸ περιβάλλον αὐτοῦ, genere masculino, et non αὐτῆς, feminino, de Deo quod dictum est sentire compellimur, eo quod investigabilis sit ejus sapientia, et ponat Dominus tenebras latibulum suum (*Psal.* xvii), et non indignis quibusque ejus sacramenta prodantur. Unde et justus letatur, et dicit : *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi (Psal. cxxviii, 11)*. Hoc pallium de multiplicis sapientiæ sensibus verbisque contextum, non sinit ferventes spiritu refrigerari, nec dilectionis calorem, Borea flante, frigescere : Qui vero medius est, et habet quidem pallium, sed quo non totus operiatur : quomodo parum in horrea comportavit, et comedit, et non in satiетatem, et bibit, et non in ebrietatem : sic operietur quidem sensuum operumque suorum pallio, sed non calefiet. Qui autem propter nimiam animæ paupertatem non habet pallium : ideo non habet, quia, multiplicata iniquitate, charitas refriguit in eo (*Matth.* xxiv). Unde et de istiusmodi homine, cujus ab alio pallium possidet, in lege præcipitur : *Reddes ei vestimentum antequam sol occidat : quoniam pauper est, et in ipso habet spem (Deut. xxiv, 15)*. Sed et hoc eis accidit qui habitabant [*Al.* habitant] in convallibus, sive in laqueatis domibus, 746 et dicebant : *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, ut mercedes in pertusum sacculum congregarent (Isai. xl, 10, et lxii, 11)*. Si quis e nobis bona operatur, et digna mercede (quam nobis redditurus est Dominus, de quo dicitur : *Ecce Dominus, et merces ejus in manibus illius, reddere unicuique secundum opera sua (Matth. xvi, 27)*. Et aliud Apostoli : *Si cujus opus manserit, quod superædificavit, mercedem accipiet (1 Cor. iii, 13)*, hic congregat conservandas mansuræque mercedes, et virtutibus virtutes semper adjuvans, coærvat pecunias in sacculum non pertusum. Qui autem post bona opera non semel et bis, sed frequenter peccat, et præteritam charitatem sequentibus vitiis obscurat et sordidat, iste in pertusum sacculum pecuniam congregat. Hæc autem omnia evenerunt eis qui dixerunt : *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, et cum ipsi habitarent in convallibus, desertam esse domum Domini patiebantur.*

(Vers. 17, 18.) *Hæc dicit Dominus exercituum : Ponite corda vestra super vias vestras, ascendite in montem, afferte [Vulg. porta'e] lignum, et ædificate domum : et acceptabilis mihi erit, et glorificabor, dicit Dominus. LXX : Hæc dicit Dominus omnipotens : Ponite corda vestra in vias vestras, ascendite super montem, et præcidite ligna (cætera similiter). Rursum vobis ego Dominus præcipio, qui et prius jussuram, ut ponatis corda vestra super vias vestras, et consideretis cuncta quæ geritis, et relinquentes studium domorum vestrarum humilium, ascendatis in*

montem, ubi non sunt ligna quæ comburantur, sed quæ ad opera domus meæ proficiant : et ut hoc faciatis attentius, mihi scitote placitum esse quod facitis. Aicut Hebræi sola tantum ad contiguandum ligna fuisse necessaria, stantibus muris templi post incendium. Hoc illi. Nobis autem præcipitur, non extra vias nostras ponere corda nostra ; sed qua prius posueramus, rarsum ponere in viis nostris, et postquam hoc fecerimus, ascendere de domibus concavis in montem, ut cum pervenerimus ad montis [*Al.* sermonis] altitudinem, in quo necessaria ad ædificationem templi Dei ligna sunt, de omni Scripturæ sanctæ monte, in quo varia virtutum et paradisi ligna plantata sunt, præcidamus ea, et ædificemus templum Domini 747 operibus bonis et dogmatibus veritatis : quod cum fuerit extructum, placeat Domino, et [*Al.* ut] glorificetur in eo. Igitur quia hæc mandata sunt nobis ut ponamus corda nostra in viis nostris, ascendamus in montem rationabilem, et ad singula problemata, congrua de testimoniis Scripturarum ligna quærentes, præcidamus ea, et ædificemus domum sapientiæ in nobis : postquam enim hæc fuerit extructa, finis ædificationis ejus erit, ut Dominus glorificetur in nobis.

(Vers. 9.) *Respexistis ad amplius, et ecce factum est minus : et intulistis in domum, et exsufflavi illud : LXX : Respexistis in multa, et facta sunt parva : et intulistis in domum, et exsufflavi illa.* Ut abjecta mora, et omni ambiguitate deposita, studiosius ædificis domum meam, dico et aliud quod vobis acciderit, qui distulistis ædificare domum meam, non ut supra : *Seminastis multum, et quia sementem terra non reddidit ; intulistis parum ; sed cum jam candesceret segetes, et messium tempus instaret, et frumenta vos tenere in manibus putaretis, messuistis vacuos culmos, et inanes stipulas sine spicarum frugibus congregastis. Plenæ erant aræ : spes in oculis, lectus in manibus. Sed hoc quoque ipsum quod vix de multa segete et insultis acervis fuerat electum, intulistis in domum, et mea virtute dispersum est. Exsufflavi enim illud, et redegi ad nihilum ; quia frumentum emortuum et vacui folliculi, quæ utilis esui^a sunt, farinam et simillam non habebant. Potest autem hoc quod dixit : *intulistis in domum, et exsufflavi illud, et de donariis accipi quæ offerebant* in altari, et Deus exsufflaverit ea. Sed quia dixit, intulistis in domum, si ea quæ illata sunt, donaria intelligimus, utique in templo oblata dicimus. Et non nobis congruet, quia eo tempore domus Dei adhuc ædificata non fuerat : quod quidem usque hodie plerisque contingit, qui habitant in ædificiis humilibus, et quantum in se est, despiciunt desolatam domum Dei, et cum possint ædificare, contemunt : et quasi jam videntes maturas segetes, fructus sibi suorum operum repromittunt, et fallente spe, pro magnis vix parva reperiunt. Sed et hoc quoque parva, quæ 748 in domum e : horreum*

^a Regim. ms. quæ utilis esui non sunt (suppl. habebant) et farinam et simillam non habebant.

mentis considerant, exsufflantur a sermone Dei, quasi indigna ejus custodia atque tutela. Quoties vidi ego tam in doctrina quam in conversatione de quibusdam sperata plurima: et postquam ventum est ut haberent tempus messium, id est, tempus docendi, vitamque suam in exemplum præbere populo- rum, de excelso præcipitatos, et minus inventum in eis, quam opinio sibi omnium promittebat. Unde accidit ut paulatim, negligentia subrepente, parvum quoque ipsum quod videbantur habere, perderent. Hoc autem idcirco perpeSSI sunt, quia securi fuerunt in pristinis domibus suis, nec ascenderunt Scriptu- rarum montem, ædificationis de eo dominicæ ligna cædentes, nec extruxerunt in se quotidie domum Domini; sed despicientes ejus desolationem, etiam id perdidere, quod se habere credebant. Supradicti B enim mali hæc causa redditur.

(Vers. 10.) *Quamobrem, dicit Dominus exercituum, quia domus mea deserta est, et vos festinatis unusquisque in domum suam, propter hoc super vos prohibiti sunt cæli ne darent rorem, et terra continuit [Vulg. prohibita est ne daret] germen suum.* Non solum, inquit, cæli pluviam non dederunt, quibus irrigata humus fruges facit; sed ne rorem quidem matutinum, atque nocturnum, ut arentes agri, saltem humore modico temperarentur. Terra quoque devoravit, et agricolis non redditura sementem, et quæ sponte solet gignere, avaro sinu tenuit. Ego hunc arbitrator esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Jacob: *Det tibi Deus de rore cæli (Gen. xxvii, 28), et rorem Hermon qui descendit super montem Sion (Psal. cxxxii), et descendit, non de acre in quo multiplex volitat aquilarum et accipitrum et vultu- rum numerus; sed de cælo, ut si cujus anima ardet perturbationibus, et jaculo diaboli vulnerata est, refrigeretur hoc rore, et æstus suos temperet. Quo retento, terra quoque non affert germen suum. Neque enim sine rore Christi potest ulla anima afferre frumenta.*

(Vers. 11.) *Et vocavi siccitatem super terram, et super montes, et super triticum, et super vinum, et super oleum, et quæcumque profert humus, et super homines, et super jumenta, et super omnem laborem manuum.* Pro siccitate ^a Septuaginta *μαχαί- ραν*, 749 id est, *gladium* transtulerunt: sed et in Hebraico tribus ^b litteris scriptum reperi (חרב), HETH, RES, BETH, quod si HAREB legimus, *gladium* sonat: si OREB, *καύσωμα* (Al. *καύμα*), quod nos trans-

tulimus siccitatem, licet melius in *urentem ventum* transferri possit. Et revera quoniam sermo de terra est, et de agrorum sterilitate, magis mihi videtur *ventus urens* in præsentis loco intelligi debere, quam *gladius*: licet omnis plaga quæ propter peccata hominibus inferatur, possit et pro gladio accipi. Vocata est autem siccitas, sive gladius super terram, et super montes, ut non proferant triticum, et vinum et oleum, et quæcumque sponte generat humus. Præcedente autem fame, consequenter super homines, et super jumenta mora venit. ^c Et idem gladius vel ventus urens, omnia quæ manus hominum labora- vere, consumit. Vocatur itaque vel inducitur vivens sermo Dei, et efficax, et acutus super omnem gladium bicipitem (*Heb. iv*), ut anima negligens (quæ terra interpretatur arens, et magis in concavis habitare, quam domum Dei extruere desiderat) ejus mucrone feriat, et quidquid fructuum se putat habere, disperdat. Infertur etiam gladius super montes elevantes se adversus scientiam Dei, et super frumentum, et vinum, et oleum, quibus quasi cibus et potu et refectione, hæreticorum conciliabula deceptis populis blandiuntur: Congrue quis dixerit panem illorum esse panem luctus, et furorem draconum esse vinum eorum, et furorem aspidum insanabilem: Oleum quoque, re- promissionem de cælestibus, quo quasi unguent discipulos, et laborum præmia pollicentur, quæ detestatur propheta, dicens: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum (Psal. cxl)*, Sed et alia quæ absque auctoritate et testimonis Scripturarum quasi traditione apostolica sponte reperiunt atque conflungunt, percutit gladius Dei; homines autem et jumenta, vel *λογισμούς* et *αἰσθησεις*, id est, *cogitationes* et *sensus* eorum accipiamus. Vel certe rationabiles in eis, et irrationabiles, id est, doctos et indoctos

750 pariter, et omnem laborem manuum, et jejunia eorum, et observationes varias, et chameunias, ^d id est, humi dormitiones. Qui tribus quadragesimis per annum jejunantes, et *ξηροπαγίαις* humiliantes animam suam, et vel maxime de Tatiani radice crescentes, super hujuscemodi laboribus audiunt: *Tanta passi estis sine causa.* Hæc autem universa quæ dixi, possunt de Ecclesiæ rectoribus intelligi, qui ædificantes carnalem domum, liberisque suis et possessionibus providentes, non curant, vel in seipsis extruere templum Dei, vel Ecclesiam Domini, quæ ^e intacta et diruta est, instaurare: quorum sæpe vita et sermo incongruus scandalizat plurimos, et de

^a Nihil hoc in loco Hieronymianum apud Erasmus et Marianum, qui et *ρομφαίαν*, et *καύμα*, Græca verba posuerunt, quæ in nullo codice manuscripto leguntur: deinde Hebraica similiter obtrudunt suo more, quorum lectio et punctuatio contraria est Hieronymo; nam illi legunt *hhereb*, ubi S. Doctor legebat HAREB, et *gladium* interpretabatur: ubi vero ille legebat *Hereb*, vel *Oreb*, juxta quædam exemplaria, id est, *siccitatem*, illi posuerunt *hhor.b*. E contra itaque præsentis editione locus Sophoniæ supra cap. xi explicandus est, et castigandi critici Scriptores, Bochartus scilicet, Simonius, et aliqua parte Joannes Drusius, quorum memini tom. II. MART.

^b Reole quæ superius ad Sophoniæ cap. II, de varia hujuscæ vocabuli pronuntiatione, atque adeo significatu observavimus.

^c In Regiæ. ms. *mors venit, id est, gladius, vel ventus urens*, etc. Paulo quoque post, *gladium ancipitem, pro bicipitem*, legitur.

^d Glossema istud, *id est, humi dormitiones*, Regiæ ms. Mox *ξηροπαγίαις* reposuimus ex mss. pro *ξηροπαγίαις*.

^e Rescribimus *intacta* ex Regiæ. ms. pro quo vulgati libri *infacta* præferebant. Mox idem ms. bonæque sensu, *quorum et vitæ sermo congruus scandalizat*, etc.

Ecclesia eiecit, et ad solitudinem perducit domum Dei. Nec hæc dicimus quo universos generaliter accusemus, sed quod in omni officio et gradu sint alii qui ædificent, et alii qui destruant templum Dei, et propter eorum vitium nec cœli rorem, nec terra det germen, siccetur humus, montes areant, triticum, et oleum, et omnia quæ terra gignit, homines quoque ipsi et iumenta, et universus labor manuum, secante gladio, et siccitate, vel vento urente disperant.

(Vers. 13.) *Et audivit Zorobabel filius Salathiel, et Jesus filius Josedec sacerdos magnus, et omnes reliquie populi vocem Dei (Vulg. addit Domini) sui, et verba Aggæi prophetæ, sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos, et timuit populus a facie Domini.* Diligenter attende, propter duas intelligentias Salvatoris in Zorobabel duce et Jesu sacerdote (ipse enim et rex est et sacerdos), quod non dixerit, Zorobabel et Jesus timuerunt, sed, audientibus Zorobabel et Jesu et populo verba Aggæi prophetæ, quæ verba sunt Domini, solus populus timuit a facie Domini, id est, sola multitudo, quæ necdum in unum et perfectum virum venerat, nec spiritui copulatus id^a esse meruit quod spiritus. Timuit autem populus a facie Domini, sciens quod facies Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum (*Psal. xxxiii*).

(Vers. 13.) *Et dixit Aggæus nuntius Domini, de nuntiis 751 Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus.* ^b Quidam putant et Joannem Baptistam, et Malachiam, qui interpretatur *Angelus Domini*, et Aggæum quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumpsisse humana corpora, et inter homines conversatos. Nec mirum hoc de angelis credi, cum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumpserit: et ob hanc causam etiam de apocryphis præbent testimonium, ubi dicitur: Quod Jacob, qui postea vocatus est Israel, angelus fuerit, et propterea supplantaverit fratrem in ventre matris suæ (*Gen. xxv et xxxii*). Joannem quoque ad vocem Mariæ matris Domini, exultasse in utero Elizabeth (*Luce 1*): et omnium rationabilium unam esse naturam: et ob hanc causam homines qui placuerunt Deo, æquales angelis fieri. Hoc illi sentiant. Cæterum nos nuntium Domini, id est, angelum, qui Hebraice dicitur MALACH (*מלאך*), simpliciter prophetam dictum recipiamus ab eo, quod Domini voluntatem populo nuntiaverit, sive quia in multis locis Dominus noster atque Salvator angelus Dei dicitur, sicut ibi; *Magni consilii Angelus (Isai. ix, 6)*, typum Salvatoris dicimus in Aggæo præcurrisse. Porro quod ait, *nuntius*

^a Ms. Regina, *nec spiritui copulatus id erat, quod spiritus.*

^b Nimirum Origenes tomo secundo in Joannem, cuius argumentum mox totidem pene verbis Hieronymus recitat, nosque inferius adducemus ad proœmium Commentariorum in Malachiam. Quam vero ab eo longe S. Pater abhorreret, tota ferme ejus evincta epistola ad Evangelium de Melchisedech, in nos-

Domini, de nuntiis Domini, tale est quasi dixisset, propheta de prophetis. Quod ait, nuntius Domini populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus, non loquitur ad Zorobabel et Jesum, cum quibus et in quibus semper erat Dominus (semel enim eos diximus secundum diversas intelligentias in persona Salvatoris accipi), sed ad populum qui timuerat a facie Domini. Quia populus erat, necdum ad Dei venerat charitatem, quæ foras mittit timorem. Accipit ergo populus pro Dei timore mercedem, ut Dominus cum illis sit, et est sensus: Ego ero vester adjutor, ædificate domum meam, quæ in vobis destructa est: me in medio vestri constituto, nemo ædificationem vestram prohibere poterit.

(Vers. 14.) *Et suscitavit Dominus spiritum Zorobabel, filii Salathiel, ducis Juda, et spiritum Jesu filii Josedec sacerdotis magni, 752 et spiritum reliquorum de omni populo: et ingressi sunt, et faciebant opus in domo, Domini exercituum Dei sui: in die vicesima quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darii regis.* Pro duce Juda, Septuaginta transtulerunt, *de tribu Juda*, et pro opere, *opera*: cætera similiter. Ubi quæque autem nos ponimus, *Dominum exercituum*, illi diverse aut *Dominum omnipotentem*, aut *Dominum sabaoth*, aut *Dominum virtutum* interpretantur. Suscitatur ergo spiritus Zorobabel et spiritus Jesu, interim secundum litteram, ut regnum et sacerdotium ædificent templum Dei. Suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat, non corpus, non anima; sed ut diximus, spiritus, qui magis ædificare scit templum Dei. *Et ingressi*, foris enim fuerant, *faciebant opera*, quæ digna erant penetralibus domus Domini: in eodem anno Darii regis quo et supra, in eo mense qui et in principio positus est; sed non in eodem die. Ibi enim unus dies mensis ponitur: hic vero vicesimus quartus, ut inter primum diem, quo Dominus loquitur per Aggæum, et vicesimum quartum, quo ingressi sunt, et faciebant opus in domo Domini, viginti duo dies medii fuerint, quot et litteræ sunt apud Hebræos. Necesse enim habuerunt doceri quæ essent elementa principii sermonum Dei, quæ eos prohiberent dicere, *Nec dum venit tempus domus Domini ædificandæ*, et habitare in domibus concavis, et ut supra dixi, in ima demergi. Provocarentur vero ponere corda sua super vias suas, et meminissent propter negligentiam quanta perpassi fuerint. Et ut ascenderent in montem, et cæderent ligna, et ædificarent domum Domini, et non paterentur ea quæ fuerant ante perpassi. Denique in his viginti et duobus diebus, timuit populus a facie Domini, et ingressi sunt in die vicesimo quarto mensis, in sexto mense anno secundo

tra recensione 73, tum 122 ad Algasiam quæstione 1. Ut plane adeo injuriosi Hieronymo sint, qui vel ex hoc Commentari loco, ut olim Rufinus Invektiv. 1, vel ex apocrypho opere commentariorum in Psalmos, ut Genebrardus, huic eum adhæsisse errori putant. Plura inferius ad Malac. cap. 1 dicenda hæc de re nobis sunt.

Darii regis, et faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui. Præcipitur autem nobis, ut ædificari possit domus spiritualis in sacerdotium sanctum, ad offerendas spirituales victimas placentes Deo, tales nos præbere. **753** ut suscitetur in nobis Spiritus sanctus, et ingrediamur in domum Domini, et faciamus opera Domini. Jam enim Zorobabel de genere David, et Jesus sacerdos in æternum suscitatus est a Patre in virtute, secundum spiritum sanctificationis de resurrectione mortuorum, ut ille præsit operi; nos vero faciamus, ipso adjuvante et disponente. Quæ tamen opera Dei facere ante non possumus, nisi timeamus a facie Domini, et credamus, et ingrediamur templum Dei, et ea quæ domui Dei digna sunt perpetremus. Quoniam vero adhuc in sæculo sumus, et tempus ædificationis nostræ sub Dario rege versatur, in quo generationi, conjugliis carnique servitur: idcirco in sexto numero quo factus est mundus, et in secundo anno qui dividit unionem (materia enim in qua mundi reparatio sobolisque consistit, duplicem numerum diligit), ingredimur domum Domini, et utroque populo congregato, extruimus templum Dei. Ex ^a duobus enim duodecim numeris, vicesimi quarti numeri summa consistit: quia tam ex circumcissione quam ex gentibus, Christi Ecclesia prima quæ eversa fuerat, ædificata est. Sed et hoc possumus dicere, quia octavus numerus qui sanctus est, et in veræ circumcissionis typo accipitur, triplicatus vicesimum quartum numerum facit, figuratiter nos docemur, ut ædificemus domum Domini in amputatione carnis, et vitiorum circumcissione, et veram puritatem esse credamus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Porro alius sexies quartum supputavit numerum, et quatuor refert ad elementa mundi, ex quibus subsistimus; sex vero ad conditionem mundi, in quo ipsa elementa versantur. Et dicit: quia adhuc in materia sumus, et gravi corpore circumdamur, et servimus generationibus, extruere quidem nos templum, et intrare in domum Dei, et quasi de somno gravi suscitari spiritum nostrum; sed adhuc in vicesimo quarto die idipsum facere.

(Cap. II. — Vers. 1 seqq.) *In septimo mense, vicesima et prima mensis, factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetæ dicens: Loquere ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda, 754 et ad Jesum filium Josedec sacerdotem magnum, et ad reliquos populi, dicens: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu filii Josedec, sacerdos magne, et confortare, omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum, et facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum. Verbum quod pepigi vobiscum cum egredere mini de terra Ægypti, et spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. Quia hæc dicit Dominus exercituum, adhuc unum modicum est, et ego commovebo*

^a Melior utique lectio sit, quam et Victorius probat, ex his enim duodecim numeris.

*A cælum et terram, et mare et aridam, et movebo omnes gentes. Et veniet desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius novissimæ, plusquam primæ, dicit Dominus exercituum. Et in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum. Eodem anno, sed mense septimo, in quo solemnitates Dei [At. die] sunt prima et vicesima die mensis, id est, completis tribus hebdomadibus, et perfecta in mysterio Trinitatis requie, tertio factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetæ, qui continuo labore sudabat, ut semper in eo sermo Dei haberet ^b accessum. Præteritorum enim obliviscens, et in futurum se extendens (Philipp. III), ita quotidie laborabat, quasi præcedentium operum nihil haberet. Dicitur ergo ei: Loquere ad Zorobabel, et ad Jesum, et reliquum populum, qui viderunt antiquam domum Dei, et nunc intersunt instaurationi ejus, numquid ad comparationem prioris, non talis est ista quæ ceruitur, ut quodam modo non esse videatur? Verum nolite desperare, nec lassas manus dimittite, sed et tu, Zorobabel et tu, Jesu, et omnis popule, confortamini, et facite opus in domo mea: Ego enim sum vobiscum, et sermo meus quem pepigi vobiscum, cum egredere mini de terra Ægypti. Et spiritus meus non recedet a vobis: nolite timere, ego sum qui jubeo Dominus omnipotens, cujus dixisse, fecisse est. Quando primum testamentum **755** dabam, et in Sina monte sum visus, commovi cælum et terram, et mare Rubrum, et desertum, ut vobiscum ponerem Testamentum; nunc autem polliceor vobis me adhuc semel cælum et terram, et mare et aridam commoturum, ut illis commotis, moveantur omnes gentes, et veniant juxta LXX quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus; juxta Hebraicum vero, *veniet desideratus cunctis gentibus* Dominus noster atque Salvator. Tunc implebo domum istam gloria majore quam priorem, et semper vobis addam, dicit Dominus omnipotens. Et ne forsitan sponsorem putetis infirmum: meum est aurum, et meum est argentum, et mea sunt cunctæ opes. Ego in ornamentum templi aurum argentumque donabo, ut major fiat hujus domus gloria quam prioris. Et quia difficile videtur quod polliceor, et humana infidelitas ad majora promissa ^D semper hæsitat, propterea rursum dico qui promitto, Dominus omnipotens sum. Porro quia scio ad ædificationem inclytæ domus, et quæ superatura sit domum pristinam, nihil ita facere, ut pacem, idcirco et hanc spondeo. Dabo enim in loco isto pacem, dicit Dominus exercituum: ut pax quæ exsuperat omnem sensum, custodiat domum meam, et sit in pace locus meus. Has interim παραρραστικῶς expositionis lineas duxerim, ut ex his ad sublimiorem intelligentiam, etiam nobis tacentibus, prudens lector ascendat. Fit ergo sermo Dei ad eos qui operari cœperant in domo Domini omnipotentis, jam in requie, id est,*

^b Ms. Regin., *haberet ascensum.*

in mense septimo, et in Trinitatis plenissimo sacramento, vicesima prima mensis, et ad Aggæum Dei festa celebrantem, qui rursus manum suam sermone Domini præparaverat, et dicit ad eum: Loquere ad Zorobabel de tribu Juda, et ad Jesum sacerdotem magnum, qui pro nobis et homo fieri dignatus est et Sacerdos, et ad reliquias populi: ad comparationem enim totius orbis, ^a parva pars fuit in principio credentium. Igitur quæ locutus sit audiamus. Fuit quondam in Israel domus Dei, qui nunc ita deserta est, ut nec fuisse credatur; ex **756** quo quæ fuerat dilecta, ^b facta est non dilecta, et qui non populus Dei, cœpit esse populus Dei. Et est domus illa quondam gloriosa: nunc in conspectu Zorobabel et Jesu et reliquiarum populi quasi non sit. Hoc autem non solum de templi ædificiis quæ cernimus corruisse, accipere debemus; sed de omnibus quæ quondam præclara habuere Judæi. Verumtamen quia facta est prior domus quasi non subsistens, provocatur Zorobabel dux, et Jesus sacerdos, ut regnum Christi, et sacerdotium roboretur, et populus ejus qui quondam terræ fuit populus, faciat opera in domo Domini, et sciat Deum sibi esse præsentem: faciat quoque verbum, quod pepigit Dominus cum eis quando egrediebantur de terra Ægypti. Atque utinam et nos egrediamur de Ægypto, ut verbum testamenti quod accepimus, impleamus. Repromittit quoque Dominus Deus his qui faciunt opera in domo ejus, et implent quem accepere sermonem, spiritum suum, dicens: *Et spiritus meus erit in medio vestrum*. Sacramentum cernite Trinitatis: Ego sum vobiscum, et spiritus meus, et Verbum, in quo posui testamentum cum egredierimini de Ægypto. Quod autem dicit in medio vestrum, juxta illud sentiendum est, quod in Evangelio scriptum legitur: *Medius enim vestrum stat, quem vos nescitis, qui post me veniet* (Joan. 1, 26). Hæc ergo dicit Dominus exercituum ad vos qui videtis domum priorem sic esse quasi non sit. Movi cælum, quando de cælo audita est vox mea. Movi terram, quando priori populo tradidi Testamentum; et in adventu meo, caligo, turbo, tenebræ cernebantur. Movi mare Rubrum, quando viam præbui populo transeunti. Movi aridam, vel Ægyptum per plagas cultu Dei vacuum, vel solitudinem per quam quadraginta annis ^c circumduxi populum. Hæc adhuc semel movebo. Quod factum cernimus in adventu Domini Salvatoris. Tempore quippe passionis ejus, fugiente sole, cælum motum est et tenebræ factæ sunt super omnem terram ab hora sexta usque ad horam nonam (*Matth. xxvii, et Luc. xxiii*). Mota est terra, et saxa scissa sunt, **757** et sepulcra reserata; motum est mare draconem qui in eo erat interfecto; mota est et arida, infructuosa quondam gentium solitudo. In hoc autem universitatis tremore, commotæ sunt etiam

A omnes gentes; quia in omnem terram exivit sonus apostolorum Domini, et verba eorum penetraverunt usque ad terminos orbis terræ (*Psal. xviii*). Ob id autem omnes motæ sunt nationes, ut ex carum motu ^d veniret electa gentium multitudo, et quæ ubicumque præclara sunt. Verbi gratia, electa de Corintho, quia multus erat in ea populus Dei. Electa de Macedonia, quia grandis in Thessalonica Dei Ecclesia congregata, non habebat necessarium ut de charitate doceretur (*1 Thess. 14*). Electa de Epheso, ut arcana Dei et nullis antea revelata sacramenta cognoscerent. Quid plura? omnes gentes commota sunt, ad quas Salvator apostolos miserat, dicens: *Euntes, docete omnes gentes* (*Mat. xxviii, 29*), et ex multis vocatis pauci electi, primitivorum Ecclesiam construxerunt. Unde et apostolus Petrus: *Salutat vos*, inquit, *quæ in Babylone est electa, et Marcus filius meus* (*1 Pet. v, 15*), et Joannes: *Senior*, inquit, *electæ dominæ*; ac deinde Elias memorat electæ. Commotis ergo gentibus, quas quidem possumus et contrarias accipere fortitudines, non valentes splendorem Domini sustinere, venerunt electa omnium gentium, et repleta est gloria domus Domini, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis. Hæc secundum **LXX**. Cælorum in Hebraico melius et significantius habetur ut supra posuimus: *Et movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus*. Vere enim postquam illo venit, impleta est gloria domus Domini. Et quantum Dominus distat a servo, tantum domus ^e Domini melior est, cui præest Dominus, a domo priore cui præfuit servus. Quod autem ait: *Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercituum*, non puto quemquam existimare quod de argento loquatur et auro, quæ a divitibus et regibus possidentur. Hoc enim modo, non solum argentum et aurum Dei est quasi Creatoris; sed et cætera metalla, æs, stannum, plumbum, et quod domat **758** omnia ferrum. Sed ego argentum, quo domus Dei ornatur, existimo eloquia Scripturarum, de quibus dicitur: *Eloquia Domini eloquia casta; argentum igne examinatum, probatum terræ purgatum septuplum* (*Psal. xi, 7*); et aurum quod in oculo sanctorum sensu, et in cordis versatur arcano, et splendet vero lumine Dei, quod et Apostolum de sanctis, qui super fundamentum Christi ædificant, sensisse perspicuum est, aurum, argentum, lapides pretiosos (*1 Cor. iii*); ut in auro sensus occultus sit, in argento sermo ^f decens, in lapide pretioso, opera Deo placuit. His metallis illustrior sit Ecclesia Salvatoris, quam quondam synagoga fuerat; his lapidibus vivis ædificatur domus Christi, et pax ei præbetur æterna. Porro quod sequitur in Septuaginta: *Et pacem animæ in acquisitionem omni qui*

^a Idem ms., *quæ pars fuit, etc.*

^b Solemni amanuensium lapsu e Victori editione exciderunt verba, *facta est non dilecta*.

^c Denno idem ms., *quadraginta annis populus circumcivit*.

^d Ferme rectius in eodem ms., *venirent electa gentium, et quæ ubicumque præclara sunt*.

^e Vacat hic loci in Regi. ms. vox, *Domini*.

^f Victor. *sermo dicens*; ferme rectius in Regi. ms. *sermo decens*.

creatur, ut auccitet templum istud, quasi superfluum et vix coherens, quippe quod nec apud Hebræos, nec apud alium quemquam interpretem fertur, omisimus.

(Vers. 11 seqq.). In vicesima et quarta noni mensis, in anno secundo Darii [Vulg. addit Regis] factum verbum est Domini ad Aggæum prophetam, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum; interroga sacerdotes legem, dicens: Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, et tetigerit de summitate ejus panem, aut palmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum; numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes, dixerunt: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: contaminabitur. Et respondit Aggæus, et dixit: Sic populus iste, et sic gens ista, ante fastem meam, dicit Dominus; et sic omne opus manuum eorum, et omnia quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. LXX: Vicesima et quarta noni mensis, anno secundo sub Dario, factus est sermo Domini ad Aggæum prophetam, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens; interroga sacerdotes legem, dicens: Si sumserit homo carnem sanctam in summitate vestimenti sui, et tetigerit summitas vestimenti ejus panem, aut coctionem, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, si sanctificabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: **750** Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit immundus in anima de omnibus his, contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: contaminabitur. Et respondit Aggæus, et dixit: Sic populus iste, et sic gens hæc coram me, dicit Dominus, et sic omnia opera manuum eorum. Et quicumque appropinquaverit ^a ibi, contaminabitur, propter munera eorum matutina, dolebunt a facie militiarum suarum, et odoratis in portis arguentes. Propterea et Septuaginta interpretum editionem posuimus, quia in quibusdam verbis dissonare videbantur. Et hoc quod dicitur: Propter munera eorum matutina, dolebunt a facie militiarum suarum, et odoratis in portis arguentes, nec in Hebræo, nec apud alios interpretes invenitur. Notandum quod in ^b isto loco: In vicesima et quarta die mensis noni anno secundo, non ut supra tertia vice dicitur: Factum est verbum Domini in manu Aggæi prophætæ; sed ad Aggæum prophetam. Ibi enim (quia adhuc ^c profectum habebat, et opera tantum munda, cor autem illius necdum plenam sapientiam receperat; sive quia habitabat adhuc inter eos, qui dicebant: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ in operibus tantum ejus sermo factus est Domini). Illic autem quoniam jam templi jacta sunt fundamenta, et ingressus est populus cum principibus in domum Dei, et facit

A opus congruum templo Dei, et audivit mysterium: Movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus, et plenus est valleini; propterea ^d totus ad Aggæum fit sermo Domini. De vicatima quarta die et secundo anno jam diximus: Noni mensis numerus qui hic additur, numquam in bonam partem legitur. Pascha immolat populus, et alias celebrat festivitates; omnis ejus solemnitas die finiatur octavo, nec ad nonum pervenit. Qui agnum paschæ præparant, transacta die nona, incipiunt præparare. Dies quoque propitiationis et expiationis mensis septimi, post diem nonam celebratur. Et in Jeremia (Cap. xix et lxx), sicut legentibus poterit esse manifestum, Jerusalem nono anno a Babyloniis oppugnatur. Quia igitur prophætia de immunditia populi futura **760** erat; idcirco secundo anno Darii nonus mensis jungitur. Rursum quia datur locus penitentiae post immunditiae correptionem, vicatima quarta die sermo Dei fit ad Aggæum prophetam, ut quasi ex persona Domini quaestionem a sacerdotibus sciscitaret ex lege venientem, et dicitur ei: Interroga sacerdotes legem, dicens. Simulque considera sacerdotem esse officii, de lege interroganti respondere. Si sacerdos est, sciat legem Domini: si ignorat legem, ipse se arguit non esse Domini sacerdotem. Sacerdotis enim est scire legem, et ad interrogationem respondere de lege. Quod quidem et in Deuteronomio (Cap. 17) legimus, ut sicubi in urbilus Israel quaestio fuerit exorta inter sanguinem et sanguinem, inter iudicium et iudicium, lepram et lepram, contradictionem et contradictionem, eant ad sacerdotes atque Levitas, et ad pontificem qui in diebus illis fuerit constitutus, et quaerant ab eo legem Domini; quibus respondentibus, faciant quod jubentur. Quod si non fecerint, exterminentur de populo suo. Et ne forsitan in veteri solum Instrumento hæc præcepta videantur; loquitur et Apostolus ad Timotheum, episcopum non solum irreprehensibilem esse debere, et unius uxoris virum, et sapientem, et pudicum, et ornatum, et hospitalem, sed etiam doctorem (1 Tim. iii). Et ne casu hoc dixisse videretur, ad Titum quoque super presbyteria (quos et episcopos intelligi vult) ordinandis, eadem cautela servatur (Tit. i, 5 seqq.). Propter hoc reliqui te Cretæ, ut quæ residua erant **D** corrigeres, et ordinares per civitates presbyteros, sicut ego præcepi tibi: Si quis est irreprehensibilis unius uxoris vir, filios habens fideles, non ^e in accusatione luxuriæ vel in subjectos. Oportet enim episcopum irreprehensibilem esse sicut Dei dispensatorem, non procacem, non iracundum, non violentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum; sed hospitalem, pudicum, benignum, justum, sanctum, continentem,

^a Rescripsimus ibi, ex Regia. ms. juxta Græcum textum, ἔγγιστον ἔσται, appropinquaverit ibi, pro quo Martianus tibi legit.

^b Regia. ms., Notandum autem, quod in quarto loco, etc., rectius, ut videtur.

^c Idem ms., quia adhuc prophetiam habebat.

^d Victorius, fortasse rectius, ad totum Aggæum sermo fit Domini.

^e Hæc ex antiqua Vulgata recitat Hieronymus ut probant voces sequentes in subjectos, consolari in doctrina sana, etc., quæ leguntur in omnibus codicibus mss., ut nos edidimus. MART.

habentem in doctrina sermonem fidelem; ut possit consolari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. Sunt enim multi et non subjecti, vaniloqui, et seductores, et maxime qui de circumcissione sunt, quibus oportet imponere silentium. Hæc prolixius posui, ut tam ex veteri, quam ex novo Testamento, sacerdotum esse officium noverimus, scire legem Dei, et respondere ad quæ fuerint interrogati. Nec simplicitatem et ciborum continentiam in magistro sufficere: nisi quod ipse facit, possit et alios erudire. Certe quia responsuros puto: hoc eorum esse qui se ab adolescentia præparant ad docendum, frequenter autem iudicio Domini, et populorum suffragio in sacerdotium simplices eligi: saltem illud habeant, ut postquam sacerdotes fuerint ordinati, discant legem Dei, ut possint docere quod didicerint, et augeant scientiam magis quam opes, et non erubescant a laicis discere, qui noverint ea quæ ad officium pertinent sacerdotum: magisque noctes et dies in Scripturarum tractatu, quam in ratiociniis et supputatione consumant. Quid est autem quod ex persona Domini Aggæus interrogat sacerdotes? Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora, sive in summitate vestimenti sui, et tetigerit de summitate ejus panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, numquid sanctificabitur? Antequam de quæstione tractemus, debemus interim juxta litteram nosse, quid sit caro sanctificata, et quid sit immundus in anima. Hostia quæ immolabatur in altari carnes illius sanctæ erant, et inter ipsas sanctificatas carnes erat multa diversitas. Alias enim sacerdotes in templi adytis comedebant: alias propinqui eorum domi: alias hi qui de sacerdotibus videbantur esse maculati: alias Israëlitiæ qui nullam habebant immunditiam. Hujus diversitatis plena ratio in Levitico dicitur. Immundus autem in anima dicebatur, qui corpus hominis mortui attigerat. In quo advertendum, quamdiu anima in corpore sit, immundum non esse corpus humanum: statim vero ut spiritus vegetans artus recesserit, immundum fieri quod terrenum est, sicut in eodem Levitico scribitur: *Et ait Dominus ad Moysen, dicens: Dic sacerdotibus filiis Aaron, et dices ad eos: In animabus non contaminabuntur in gente sua; sed in cognatis qui appropinquant eis, super matre, et super patre, et super filiis et filiabus, et super fratre et sorore sua virgine quæ 762 appropinquat ei, et non est tradita viro: super his non contaminabitur, et non polluetur repente in populo suo in contaminationem sui (Levit. xxi, 1, 2).* Considera his præcipi sacerdotibus non ingredi ad quemlibet mortuum, nisi ad eos cognatos et propinquos, de quibus supra dictum est. Sacerdos autem magnus, id est pontifex, plus aliquid habebat a cæteris sacerdotibus: et nec pietas illum, nec affectus flectere poterat, ut immundus fieret in supradictis nominibus. Ait enim Scriptura: *Et super omnem animam quæ mortua est non ingreditur: super patre suo, neque super matre sua, et non contaminabitur.* Scientes ergo quid sit caro sanctificata, et immundus in anima, videamus pro-

pheta quid quærat. Si homo quicumque, non hic de Pontifice dicitur, aut de sacerdote, aut de Levita; sed quilibet homo: ubi persona non ponitur, passim omnibus licet carnem tangere. Si tulerit, inquit, carnem sanctificatam, et ligaverit in summitate vestimenti sui, et ipsa summitas vestimenti panem tetigerit, aut quamlibet aliam coctionem, aut vinum, aut oleum, aut omne extra hæc quo homo vesci potest, numquid panis, aut vinum, aut oleum, aut omnis cibus, tactu vestimenti in quo caro sancta ligata est, sanctificari potest? Et respondentes sacerdotes dixerunt: Non potest, hoc est, nihil eorum sanctificabitur de quibus quæris; sed ita unumquodque permanebit ut fuerat. Rursum alia quæstio proponitur sacerdotibus: quod scilicet bene responderint ad superiorem, et quasi similitudo problematis coaptatur, in qua imperitus facile labi potuit. Da enim aliquem nescire legem, et sicut respondit de sanctificata carne non sanctificari panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, et in hoc æque respondebit, et dicit: Pollutum in anima non contaminare ea quæ sancta caro sanctificare non potuit. Interrogat igitur, et dicit: Si tetigerit is qui pollutus in anima est, hoc est, qui contagione mortui est immundus effectus, ex his omnibus, panem videlicet aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut reliquos cibos; numquid ex contactu eorum hæc quæ tetigerit polluetur? Et responderunt sacerdotes, quorum princeps erat Jesus filius Josedec, unde et legem noverant 763, et dixerunt contactu ejus, qui immundus est, omnia quæ ab eo contacta sunt pollui. Et respondit Aggæus et dixit, de superioribus tacens, quod sanctificata caro cæteros cibos sanctificare non possit; et de secunda tantummodo quæstione sermonis sui texens occasionem: *Sic populus iste, et sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus: Qui immundus est in anima, et morticinum tetigerit, omne quod tetigerit, et quod obtulerit mihi, immundum erit. Quod autem dicit secundum litteram, hujusmodi est: O popule, qui altari tantum extracto, et diruta domo mea, hostias mihi offers in altari, et victimas ejus et carnis te sanctificari putas: scito non tam sanctificari te ex hostiis quæ, templo diruto, tibi prodesse non poterunt: quam contaminari omnia opera tua, et cuncta quæ agis, ex eo quod negligis et tuam magis domum quam meam exstruere conatus es. Sanctum quidem est quod offertur in altari; sed non tam sanctificaris ex hostiis, quam ex eo quod in convallibus habitas, et interes mortuis operibus, pollueris. Hæc juxta historiam: quamquam spiritualis in ea intelligentiæ lineas duxerimus. Cæterum secundum ἀσφαλις Ecclesiasticus vir qui immolavit agnum immaculatum et anniculum, et indatus est Christo, si tulerit de carnis ejus, et ligaverit in summitate vestimenti sui, et ipsa summitas tetigerit Scripturarum panem, qui confirmat corda credentium; aut coctionem, apostolicas Epistolas, quæ quasi veteris Legis carnes concidunt et decoquant.*

et conditas præbent esui; aut vinum quod lactificat cor hominis; aut oleum, in quo exhilaratur facies audientis; aut omnem cibum: lac, quo aluntur Corinthii (I Cor. 2), et olera quibus vescuntur infirmi (Rom. xiv, 3), et cætera his similia: non statim quasi sanctificata ea comedent quibuscumque data fuerint. Non enim ex eo quod dicuntur; sed ex eo quod suscipiuntur, sanctificant audientes: quia multi auditores a legis sunt, et non factores. Sed et ob id puto hæc universa quæ dixi, ex tactu vestimenti ad vescentes nequaquam sanctificata deferri, quod summitate tantum pallii continguntur; et sanctificatæ carnes intrinsecus, humorem, sanguinem, venas **764**, nervosque non norunt. Sicut igitur summitas vestimenti dominici, et levis tactus non sanctificat, nisi eum qui comederit carnes agni, et sanguinem ejus hiberit: sic e contrario immundus in anima, perversæ quæque doctrinæ, quodcumque tetigerint, immundum faciant necesse est. Habent enim in sacramentis panem, et vinum, et oleum, et omnem cibum; sed sacramenta eorum quasi panis luctus, omnes qui ea contigerint, contaminantur. Legunt et ipsi Scripturas, et quasi de Scripturarum testimoniis conspergunt panem, et tota nocte in clibano coquunt illum; sed cum ad vescendum datus fuerit, comedentes ad insaniam provocat. Habent pulmentum et coctionem, conantes juxta perversitatis suæ sensum mystica quæque de Scripturis texere, et quasi coquere, et condire carnes agni, sed coctio illa perditio est. Habent et vinum, sed non de vinea Sorec, et quam plantavit

C Dominus in Jeremia, electam et totam veram (Jer. 11); sed de vinea Sodomorum. Habent et oleum quod de veteris et novæ Scripturæ testimoniis violenter exprimunt, et quasi in refectionem deceptis et lassis mentibus pollicentur; sed detestatur illud sanctus, et dicit: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum* (Ps. cxl, 5). Habent et diversos cibos, multiplices videlicet variarum ὑποθησίων diversosque tractatus, quos quia immundi sunt qui scripserunt, et immundo ore prolati sunt, omnis qui tetigerit, immundus fiet, et in eorum trahetur errorem. Unde respondit Aggæus, qui scit differentias solemnitatum, et ob id festi sortitus est nomen: Sic populus iste et sic gens ista, Judæorum videlicet, atque gentilium, et hæreticorum omnium in conspectu meo, dicit Dominus: Omne quod fecerint, quod mihi obtulerint, vel vota pro salute, vel pacifica, vel pro peccato, vel pro delicto, vel in holocaustum, sive eleemosynas, sive jejunia, sive victus continentiam, et corporis castitatem, contaminata erunt in conspectu meo. Quamvis enim sancta videantur specie sui quæ offeruntur a talibus: tamen quia tacta sunt ab eo qui pollutus in anima est, omnia pollutentur.

(Vers. 17 seqq.) **765** *Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra: antequam poneretur lapis super lapi-*

^a Deerat penes Martianæum, legis: id genus alia passim restituimus.

A dem in templo Domini. Cum accederetis ad acervum viginti modiorum, et fierent decem, et intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, et fiebant viginti. Percussi vos vento urente, et aurigine, et grandine omnia opera manuum vestrarum, et non fuit in vobis qui reverteretur ad me, dicit Dominus. LXX: *Et nunc ponite super corda vestra a die hac et supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini, qui eratis quando mittebatis in cypselem hordei viginti sata, et fiebant decem sata hordei: et ingrediebamini torcular, ut hauriretis quinquaginta amphoras, et fiebant viginti. Percussi vos sterilitate, et corruptione aeris, et grandine omnia opera manuum vestrarum: et non reversi estis ad me, dicit Dominus.* Licet omnia quæ obtulistis mihi in altari, quia templum, non ædificaveratis, contaminata fuerint (sine exstruktionem quippe templi, donum omne pollutum est); tamen nunc te hortor, o popule, ut sensu ad præterita revertaris, consideresque quæ facta sint, hoc est, et ab hac die vicesima quarta noni mensis anno secundo Darii, quidquid retro gestum est mente complectere, et propter quæ, quanta sustineris, ut cum deinceps prospera tibi evenerint, scias qua causa evenerint. Ergo antequam inciperes ædificare templum, et lapidem super lapidem ponere, cum accederes ad acervum, et putares viginti te habere modios, ^b nonne vix mediam partem colligere poteris? Sive juxta LXX: *Cum mitteres viginti modios hordei in vas quod vocatur cypseles, et existimares te quamquam hordeum mitteres, jumentorum cibum, vel de ipsis viginti modiis esse securum, nonne postea reversus ad vas vix decem modios reperisti? Ad torcular quoque cum accederetis, et videretis uvas, et quinquaginta amphoras vobis oculi pollicerentur: non dico partem mediam, sed vix viginti amphoras exprimere poteratis. Et hæc feci percutiens vos vento urente, et corruptione aeris, et emorientibus frugibus, vacuisque spicarum folliculis, et vinearum botris, ut malorum pondere vos ad meam notitiam provocarem: **766** et nec sic fuit qui reverteretur ad me.* Hebræus totam loci hujus continentiam ab eo quod scriptum est: *Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra*, usque ad eum locum ubi ait: *vinea et ficus et malogranatum, et lignum olivæ non floruit, ex die ista benedicam*, ita exposuit [Al. exponit]: *Certe nunc templi fundamenta sunt jacta; ex hac igitur die qua fundamenta jecistis (cum in præteritum vos sterilitate, et fame, et grandine, siccitate punierim, et non fuerit qui ad me per has plagas reverteretur e vobis), ponite corda vestra in futurum et deinceps, et videte quia omnia vobis prospero cursu fluant. Hoc autem eveniet quia templum meum ædificare cœpistis: nec in solo altari habentes fiduciam, ædificationem meæ domus contemnitis. Juxta quem sensum breviter possumus dicere, frustra aliquos munera offerre Deo, et eleemosynis atque oblationibus putare Deum pos-*

^b Voculam, nonne, atque adeo interrogandi notam Regin. ms. non habet.

se placari, cum ipsi non exstruxerint in se templum Spiritui sancto. Tunc enim prosunt eleemosynæ, et munera quæ offeruntur in altari, cum seipsum quis ædificaverit templum Dei, et post ædificationem templi dona obtulerit in altari. Porro secundum tropologiam, et ad nos dicitur qui nunc in Jesum Christum credimus, si tamen credimus et opere fidei ostendimus veritatem, ut revertamur mente ad illud tempus quando gentiles eramus, quotidie vitis servientes, nec exstruxeramus in nobis templum Deo. Quomodo autem architectus et scientissimus cæmentarius lapidem jungit lapidi, et inferiorem superiori calce gypsoque conglutinat: ita et architectus (quem se et apostolus esse dicit: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. III, 10): et quem de Jerusalem ablaturum se Dominus comminatur) novit quomodo opéra jungat operibus, et paulatim exstruat templum Dei. Fundamentum autem hujus templi ponitur Jesus, super quem unusquisque videat quid ædificet: Alius ædificat aurum, argentum, lapides pretiosos; alius, ligna, fenum, stipulam. Et tribus bonis tria econtrario opponuntur mala. Isti sunt lapides de quibus exstructurum se Jerusalem Dominus repromittit: **767** *Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum, et ponam propugnacula tua jaspidem* [Al. *jaspim*], *et portas tuas de lapida crystallo, et murum tuum de lapidibus electis* (Isai. LIV, 11, 12). Neque enim putandum est secundum Judaicas fabulas et inepta figmenta, Deum auro et gemmis ædificaturum Jerusalem, et non vivis lapidibus, qui nunc volvuntur super terram, et juxta naturas lapidum, vel igniti fide sunt, ut carbunculus; vel toti cælestes, et in throno Dei redacti, ut sapphirus; vel innocentes et honorum operum simplicitate lucentes, ut crystallus. Dicitur ergo nobis ut consideremus quæ retro passi fuerimus antequam in nobis ædificaremus templum Dei. *Cum accederetis*, inquit, *ad ucervum viginti modiorum, et ferent decem: sive juxta LXX: Cum mitteretis in cypselum viginti modios hordei, et ferent decem modii hordei.* Quidquid enim ante Christum videbamur habere virtutum bonorumque operum, non erat frumentum, sed hordeum: et ipsum hordeum, non secundum spem et vota nostra, quod de Isaac legimus, centenas fruges dabat (Gen. xxvi), sed vix mediam partem laboris nostri ex eo invenire poteramus, et dicebatur ad nos: *Tanta passi estis sine causa* (Galat. III, 4)? Sed et cum intraremus ad torcular, et quinquaginta vini amphoras supputaremus (quem numerum, completis septem hebdomadibus, unio divinitatis includit), et putaremus nos habere vinum, quod lactificat cor hominis, subtrahebatur nobis sanctus numerus tricenarius (in quo baptizator Dominus, et Ezechiel visionem cernit in prophetiæ suæ exordio, et juxta Hebraicum sacerdotes accedebant ad ministerium Dei), et relinquebantur vi-

ginti. Quem numerum amat Esau, unde et Jacob sciens eum hoc numero delectari, mittit quædam animalia in munere, viginti et viginti. Simulque et cerne quod ipse Jacob licet sanctus (tamen eo tempore quo non erat cum patre suo Isaac, id est, *risan*; et matre sua *Rebecca*, id est, *patientia*; sed vicinos habebat Assyrios, et habitabat in Mesopotamia, hinc atque inde se cingentibus fluvio), viginti annorum spatii, crudelissimo et avarissimo servivit Labano (Gen. xxxii). Nec moveat **768** quæpiam, si dicamus aliquos ante fidem Christi et exstructionem templi ejus, mediam partem se laboris sui posse percipere, cum apud incredulos nullus fructus sit honorum operum. Non esim viginti reponi et invenit viginti; sed cum [Al. si] viginti repossent, invenit decem, id est, mediam partem laboris sui. Judæi, et ethnici, et Philosophi hujus sæculi, cæterique qui sapientiam jactant, in presenti tantum tempore conversationis suæ et laboris fructum et gloriam capiunt, omnisque spes eorum et merces futuri sæculi tollitur. Hoc autem ideo fit ne penitus desperantes contemnunt penitentiam; sed aliquando conversi ponant lapidem super lapidem, et ædificent templum Dei. Quod si in incredulitate permanserint, id ipsum medium quod videbantur habere, perdent. Sequitur enim: *Percussi vos vento urente, et aurigine, et grandine omnia opere manuum vestrarum* Quidquid autem aurigine et grandine et vento urente percutitur, in pulverem redigitur et favillam, nihilque in eo quod ad utilitatem et ad esum pertinet, invenitur. Quæ quidem cuncta fecit Dominus, quia non est inventus in eis qui reverterentur ad eum. Quod si reversi fuerint, et ædificaverint templum Domini, a die qua ædificare cœperint, habebunt quæ propheticæ sermo subtexit.

(Vers. 19, 20.) *Ponite corda vestra ex die ista et in futurum, a die vicesima et quarta noni mensis, a die qua fundamenta jacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. Numquid jam semen in germine est, et adhuc ficus et vinea et malogranatum, et lignum olivæ non floruit? ex die ista benedicam. LXX: Ponite corda vestra a die ista et in futurum: a quarta et vicesima noni mensis, et a die in qua fundamenta jacta sunt templi Domini, ponite in cordibus vestris: Si ultra cognoscetur super terram area, et si adhuc vira et ficus et malogranatum, et ligna olivæ quæ non ferant fructum? a die hac benedicam.* Exposui, ait, vobis quæ sustinueritis antequam inciperetis ædificare templum meum: nunc exponam quæ vobis ventura sint prospera, quia templum meum ædificare cœpistis. A die igitur vicesima quarta noni mensis in quo templi fundamenta sunt jacta. **769** quanta rerum abundantia futura sit, considerate. Nonus est mensis quem nos Novembrem, vel Decembrem dicimus. NISAN (ניסן) enim apud Hebræos mensis est primus, qui appellatur mensis novorum: eo tempore quo Pascha faciunt, id est, incipient

* In aliquot mss., ad usum pertineat, Victor., ad esum perveniet.

veris exordio, qui secundum lunæ cursum sæpe A quaudam partem mensis Martij possidet, interdum incipit in Aprili. Ergo si Nisan, Aprilem intelligimus, nonus mensis secundum supputationem Hebræorum December erit. Igitur decimus [Al. December] est mensis eo tempore quo semina latitant in terra, nec futura fecunditas conjectari potest. Numquid jam, ait, semen in germine est? Quod melius Hebraice dicitur, in folliculo, ut thecam frumenti significet. Numquid vinea et ficus, et malogranatum et lignum olivæ florem suum dederunt? ut ex flore intelligatur et fructus. ^a Utique non; mense enim, ut diximus, Decembri futurarum nulla signa sunt frugum. Ne igitur dicatis, hoc me prudenti ratione conjicere, et futuram fecunditatem de floribus arborum herbisque segetum suspicari: ecce nulla signa sunt; et tamen ego prædico vobis, quia cœpistis ædificare templum meum, ad benedictionem, ~~meam~~ frugum omnium fecunditatem. Hoc secundum Hebraicum diximus. Cæterum secundum Septuaginta longe aliter est sensus, quem et ipsum primum debemus juxta litteram exponere, ut postea ceptus tropologiæ ordo tractetur. Ponite corda vestra a die hac, qua templum fundatum est, in futurum, et videbitis tantas futuras esse segetes, et tanta de cunctis agris frumenta portari, ut area nesciat fruges suas, sive ut non sint aræ singulorum, sed præ multitudine jungatur area aræ, et arearum separatio nesciat in terra. Vineæ quoque et ficus, et malogranatum, et lignum olivæ quæ prius vestro vitio non afferebant fructus, quia mihi necdum cœperatis ædificare templum, tanta uvarum et pomorum abundantia curvabuntur, ut manifesta fecunditas manifestam indicet benedictionem. Nonum autem mensem, non in bonam partem accipi, et quartus Regnorum liber, **770** et Jeremiæ narrat historia, in quo obsessa dicitur esse Jerusalem (IV Reg. xxv, et Jer. xxx et xxxii). Tamen quoniam in fine noni mensis, templi fundamenta jaciuntur, hoc intelligere possumus, quod non incipiat exstrui templum Domini, nisi mala opera finiantur. Unde et in vicesima quarta die mensis ejusdem, fundamentum templi ponitur, in quo numero duplex δωδεκάς et tres ὄδοάδες, quatuorque ἑξάδες sunt, de quo jam supra plenius disputatum est. Quicumque ergo Dei cultui se dedicaverit, et contempserit *ῥάθυμον*, id est, negligentem patronum (qui in Ezræ volumine juxta Septuaginta interpretes (I Esdr. iv), templum Dei ædificari vetat), iste ^b nescit mensuram frugum et mercedis suæ. Vel certe propter hoc quod dicitur: *si adhuc cognoscatur super terram area*, qui seminaverit in spiritu, et de spiritu messuerit vitam æternam (Galat. vi), nequaquam sibi thesaurizabit in terra, sed omnia opera ejus, et mercedes operum in cœlestibus colligentur. Vineæ quoque, id est, sermo Dei, cujus in unoquo-

que Pater agricola est; et ficus, Spiritus sancti dona dulcissima; et malogranatum, Ecclesiastica dogmata et scientia Scripturarum, quæ sponsæ genis in Cantico canticorum comparatur (Cant. viii), et ligna olivæ dabunt refectionem, et illuminationem cordis ei qui cœperit ædificare templum Dei. Quod autem vinea et ficus et oliva (paulisper de malogranato differo) referantur ad personam Salvatoris, et Dei Patris et Spiritus sancti, in Judicum libro (Cap. ix) plenius legitur, ubi vadunt infructuosa ligna, ut constituent regem super se, dicuntque per ordinem vineæ et ficui et olivæ, ut regnent super ea, et tam vinea, quam ficus et oliva renuntiant tale imperium, nec dignantur super infructuosa ligna regnare. Tunc illa veniunt ad lignum sterilitatis suæ regem, id est, ad rhamnum spinosum fruticem, et arbusculam sentibus uncinisque contextam, quæ teneat quidquid attigerit, et retentum vulneret, et vulneratorum sanguine delectetur: in super et ignem emittat a se, et regnata ligna consumat. Referimus autem rhamnum ad diabolum, et secundum virgulti naturam, illius naturam interpretabimur. **771** Porro vinea et ficus, et oliva ibi erunt, ubi malogranatum fuerit, quæ arbor propter granorum nimiam multitudinem, et intertextis membranulis quendam geometricam compositionem, et diversas quidem mansiunculas, sed tamen omnes una cortice comprehensas, semper in Scripturis super Ecclesiæ persona ponitur.

(Vers. 21 seqq.) *Et factum est verbum Domini secundo ad Aggæum, in vicesima quarta die mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Juda, dicens: Ego movebo cælum pariter et terram, et subvertam solium regnorum, et conteram fortitudinem regni gentium; et subvertam quadrigam et ascensorem ejus; et descendent equi et ascensores eorum vir in gladio fravis sui. In die illa, dicit Dominus exercituum: Assumam te, Zorobabel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus, et ponam te quasi signaculum: quia te elegi, dicit Dominus exercituum. In LXX addita sunt, ^a mare et ardam; et minus habet, Conteram fortitudinem regni gentium, quod plenius ex ipsorum lectione noscitur [Al. noscetur]. Notandum autem quod in eadem die, hoc est, in vicesima et quarta noni mensis, taeto mensis numero, quia de Christi prophetabant [Al. prophetabatur] adventu, et de regno ejus, secundo ad Aggæum sermo sit Domini nostri, non in manu ejus ut prius, neque ad Aggæum prophetam, ut in visione quarta, sed tantum ad Aggæum, id est, ad Domini festa celebrantem: quia nequaquam venturam, sed venientem munitaret et cernebat. Et quomodo Abraham vidit diem Christi, et lætatus est (Joan. viii); et Joannes Agnum Dei digito demonstravit (Joan. i): sic et ipse videns regnum Filii Dei, haberet in se universas solemnitates. In hoc loco apud plerosque diversa sententia est:*

^a Hanc placuit Regiæ codicis lectionem præferre: *Utique non; mense enim, ut diximus*, etc. In vulgatis antea libris erat, *utique nono mense, ut diximus*.

^b Regi. ms., *iste nesciet mensuram mercedis suæ*.

^c Vocem, *die*, ignorant Hebræus, et Hieronymi Latina versio.

^d Post verba scilicet, *cælum et terram*. Paulo inferius vox *nostri*, in Regio ms. non est.

Alii enim suspicantur de primo ejus adventu dici : A alii de secundo, quando in sua majestate venturus [Al. futurus] est. Nos utrumque suscipimus, quia et tunc regnavit cum venit, et postea regnaturus est. Attamen si de fine mundi voluerimus accipere, illud dicemus quod apostolus ad Corinthios loquitur : Destruendum omnem principatum. et omnem potestatem et **772** virtutem, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv). Et quia mysticum est quod dicitur, et ad finem rerum pertinet; idcirco jubetur propheta ad solum Zorobabel loqui, quem in typo Christi propter assumptionem corporis ex semine David processisse monstravimus. Huic ergo dicuntur quæ in fine ventura sint, quod transeat figura hujus mundi, et fiat cælum novum, et terra nova, ^a et commoveat Dominus cælum et terram, et destruat omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dissipet ^b reges regum, sive ut habetur in Hebræo, *regnum, et interficiat omnem fortitudinem contrariam, ut ipsis quoque qui ante regnaverant, et gentes sub sua tenerant dititione, prosit regni eorum destructio, et omni præliandi studio dissipato, sequatur pax; hoc est enim quod ait : Et subvertam quadrigam, sive quadrigas, et ascensores earum, et descendent equi et ascensores eorum. Et ut sciatis in subversione quadrigarum et corruentium equitum, hoc quod diximus significari : Videte quomodo de Christo dicatur in Zacharia quod veniat mansuetus rex, et ascendens super jugalem [Al.*

subjugalem] et pullum asinæ novellum, et disperdat quadrigas ex Ephraim (Zach. 9), et equum de Jerusalem, ut fiat unus grex et unus pastor, et utrumque agmen tam de gentibus quam de Judeis, sub pacifico pastore teneatur. Ut autem hæc quæ perversa sunt destruantur, unusquisque in gladio (quem ego puto sermonem esse doctrinæ acutissimum, et perversa quæque resecantem) consurgat adversus fratrem suum, amputans omne contrarium. Sed horum universorum finis est optimus. Post destructionem enim soliorum, et fortitudines [Al. fortitudinis] regnantium, et quadrigarum, et equorum, et equitum, in die illa, dicit Dominus omnipotens : *Assumam te, Zorobabel, filium Salathiel, servum meum. Servus autem dicitur propter corpus humanum, quia tunc et ipse filius subjicietur ei qui subjecti sibi omnia, et in subjectis omnibus videbitur et ipse subjectus. Sed cum hoc fuerit impletum, ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua : Hunc enim signavit **773** Deus Pater (Joan. vi, 27) : et hic est imago Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus : ut quicumque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur.*

Obsecro te, lector, ut ignoscas celeri sermone dictanti, nec requiras eloquii **774** venustatem, quam multo tempore Hebrææ linguæ studio perdidisti : quamquam me ^c Aleto semper infantem ac mutum fuisse autemet. Cui ego dicam : *Dominus dabit verbum evangelizanti, virtutem multam (Ps. lxxvii, 12).*

^a In Victorii editione comma istud, et commoveat Dominus cælum et terram, desideratur.

^b Cum Victorio Regin. ms., et dissipet sedes Regum. Intra, et currentium equitum, pro corruentium, etc.

^c Sane videretur ad codicis Reginæ fidem legendum ex S. Doctoris persona, quamquam a lacte semper infantem ac mutum fuisse me autemet; verum quod subsequitur, cui ego dicam, etc., id nullo opinari modo patitur. Hieronymus Aleto æmulum suum dixerit, quod ab inferendis injuriis nunquam desineret. Porro ad postrema verba, virtutem multam sive virtutes multas, utrumque enim legitur, hæc observat Victorius : Hanc, ait, lectionem secutus est is, qui Marcum interpretatur a principio,

C in opere quod Hieronymo ascribitur, eamque ex cunctis Vaticanæ bibliothecæ mss. unus tantum codex retinet : sensusque hujus lectionis est : *Dominus dabit virtutes multas, seu virtutem multam, evangelizanti verbum.* Nos tamen correximus : *Dominus dabit verbum evangelizanti virtute multa.* Evangelizantibus enim legitur cunctis in vulgatis editionibus Græcis, et Latinis, tam manuscriptis, quam impressis. Eamque lectionem non solum alibi ipse Hieronymus semper sequitur, sed servavit adhuc vetustissimus, ac mille ferme annorum Vaticanus Græcus codex, legens *δυναμει πολλῆς*, consentientique cum eadem quadraginta sex Bibliorum penes me vetustissima manuscripta exemplaria. Hebræicæ lectionis ambiguitas diversitatem introduxit.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

ZACHARIAM PROPHETAM

AD EXSUPERIUM TOLOSANUM EPISCOPUM

LIBRI DUO.

Prologus.